

Margareta MATIJEVIĆ, »**Između partizana i pristojnosti.**« **Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)**, Plejada d.o.o. – Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2019., 456 str.

Godine 2019. objavljena je znanstvena monografija Margarete Matijević »*Između partizana i pristojnosti.*« *Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*. Riječ je o dopunjenoj i proširenoj doktorskoj disertaciji obranjenom na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2011. godine. Autorica (rođ. 1977.) diplomirala je teologiju na Katoličkome bogoslovnom fakultetu i povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a zaposlena je na Hrvatskom institutu za povijest.

Valja odmah na početku objasniti neobičan naslov koji proizlazi iz riječi Evelynna Waugha, britanskog obavještajca i katolika koji je šest mjeseci boravio u Topuskom i izbliza upoznao Rittiga, pribivajući i na njegovim misama. U tome svećeniku, kako je sam zapisao, vidio je »vrijednu vezu između partizana i pristojnosti«, pri čemu je na umu vjerojatno imao građansko društvo, čiji je antipod bio život u šumi i poredak koji je nakon toga uspostavljen. Premda vrlo izražajan i zanimljiv, izbor takvog naslova mogao bi čitatelju sugerirati svojevršno građansko distanciranje protagonista ovog životopisa od društva uspostavljenog dolaskom komunizma, što s Rittigom međutim nije slučaj.

Ova se znanstvena monografija sastoji od dvanaest poglavlja u kojima nas autorica upoznaje s različitim razdobljima Rittigova života i njegova djelovanja. Svetozar Rittig bio je Hrvat njemačkih korijena, rođen u katoličkoj obitelji 1873. godine u Brodu na Savi, danas Slavonskom Brodu (str. 23–29). Nakon pučke škole u rodnom gradu, gimnazije u Travniku, bogoslovije u Sarajevu, zaređen je za svećenika u Đakovu. Doktorirao je u Beču, neko vrijeme bio je tajnikom biskupa Strossmayera i profesorom na đakovačkoj bogosloviji (str. 31–57). Od 1911. godine nalazi se u Zagrebu, gdje postaje urednikom *Katoličkog lista*, tajnikom nadbiskupa Antuna Bauera i predavačem crkvene umjetnosti na Bogoslovnom fakultetu (str. 59–91). Najprije upravlja župom sv. Blaža, a znatno duže, skoro četvrt stoljeća, župom sv. Marka. Aktivan je politički, zbog čega će postati poznata javna ličnost čije će ime do danas izazivati različite i suprotstavljene komentare i u društvu i u Crkvi. Na listi Hrvatske stranke prava Rittig ulazi u Sabor, a postaje i zastupnik u Poglavarstvu grada Zagreba. Kao župnik sv. Marka vodio je obnovu te crkve i angažirao najznačajnije tadašnje hrvatske umjetnike poput Ivana Meštrovića, Jozę Kljakovća i Ljube Babića (str. 93–169). Ono zbog čega se Rittiga nerijetko svrstava u kategoriju kontroverznih svećenika povezano je s njegovim djelovanjem tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću. Naime, dva mjeseca nakon uspostave NDH Rittig napušta Zagreb i odlazi u Hrvatsko primorje, a 1943., u pozamašnoj dobi od sedamdeset godina, pridružuje se partizanima (str. 171–212). Nakon Drugoga svjetskog rata postao je ministar i zastupnik u Saboru, a bio je i višegodišnjim predsjednikom Komisije za vjerske poslove, službu koju je preuzeo još tijekom zasjedanja ZAVNOH-a (str. 213–254). Prisutan je na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1946. braneći zapadne granice Jugoslavije koje uključuju Istru i Rijeku, do tada pod Italijom. Poslijeratno Rittigovo djelovanje u unutarcrkvenom kontekstu opisano je u osmom poglavlju knjige, pri čemu se autorica dotiče važnog pitanja odnosa

s nadbiskupom Alojzijem Stepincem i problemom svećeničkih udruženja zabranjenih od episkopata (str. 255–319). Autorica je opisala i intrigantne aspekte Rittigova karaktera poput putovanja i izvjesnog hedonizma (str. 345–355). Od ne manje važnosti za historiografiju jest i prilog knjizi u kojemu autorica podastire dvadeset i dva relevantna Rittigova pisma, spomenice i predavanja (str. 371–401).

Za historiografiju Svetozar Rittig nije nepoznata osoba, ali je ovo njegova prva cjelovita biografija, sastavljena na temelju gradiva državnih i crkvenih arhiva, od čega valja istaknuti Rittigovu građu u Hrvatskome državnom arhivu i u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, u kojem se među ostalim nalazi i njegov Dnevnik.

Zbog Rittigova političkog svjetonazora, s čime su povezane i službe koje je obavljao nakon 1945. godine, interes prema tom svećeniku Katoličke crkve iskazuje i javnost izvan uskih krugova povjesničara. Nezavisnu Državu Hrvatsku on je smatrao grobištem, a Pavelića slugom tuđinskih interesa. Iz ove monografije nedvojbeno proizlazi da je Rittig bio za federalnu Jugoslaviju i protiv hrvatske samostalnosti. No, iz takva politička stava bilo bi pogrešno izvući moralni sud o manjku hrvatskog domoljublja jer nam autorica ukazuje na Rittigovu borbu u korist glagoljice, a prilikom uspostave Banovine Hrvatske ističe da u propovijedima po domoljublju nije zaostajao za ondašnjim crkvenim prelatima i hrvatskim političkim prvcima.

Rittig kritički prosuđuje katoličku hijerarhiju tijekom Drugoga svjetskog rata zbog njezina odnosa spram fašizma, a suprotstavlja joj one svećenike »koji su se našli uz narod« (str. 263). O tome da se ova ličnost ipak ne uklapa u crno-bijele sheme, govori to da se kritički izrazio o knjizi Viktora Novaka *Magnum crimen*. No bez sumnje Rittig je odbijao liniju koju su prema novom poretku zauzeli hrvatski biskupi. Naime, on nije mogao shvatiti oštrinu izjave Biskupske konferencije od 24. ožujka 1945. u kojoj su izrečene kritike partizanskom pokretu. Po njegovim riječima, Titova su očekivanja bila da Crkva treba biti »više nacionalna, uz narod«, što Matijević komentira tvrdeći da suvremena hrvatska crkvena historiografija to tumači na pogrešan način, smatrajući da su komunisti zahtijevali odcjepljenje Crkve u Hrvata od Rima.

Nakon Drugoga svjetskog rata Svetozar Rittig zauzima stav koji je suprotan razmišljanju većine episkopata, što se očituje u mnogobrojnim slučajevima od kojih su možda najizraženiji oni vezani za pitanje svećeničkih udruženja, čiji je osnutak i djelovanje on ne samo podržavao nego i poticao. Inače, iz ove studije proizlazi da je zaostravanje odnosa Crkve i države početkom pedesetih godina usko povezano sa zabranom svećeničkih udruženja. U kontekstu rasprave o novom jugoslavenskom Ustavu Rittig »predlaže da katolici budu konstruktivni, da se ne ponašaju kao manjina i oporba«, odbacuje stavove hijerarhije da je NOB protiv vjere i Crkve jer »mi vidimo da su crkve otvorene, svećenici služe« (str. 223). Drugim riječima, za tog katoličkog svećenika – za kojeg autorica navodi da je smatran »dvostrukim heretikom« iako je trajno ostao u zajedništvu Svete Majke Crkve – kršćanstvo nije po sebi nužno vodilo u sukobljavanje s komunističkim ateističkim režimom. U vezi s tim procjenama, o kojima će historiografija zasigurno još živo raspravljati, autorica navodi brojna arhivska vrela koja su zabilježila stav toga svećenika. Upravo u obilju arhivskog gradiva koje obrađuje sastoji se vrijednost ove studije.

Uistinu, što je toga katoličkog svećenika i intelektualca navelo da pristupi partizanima i potom preuzme službu ministra u komunističkoj Vladi? Čini se da je Rittig u antifašističkom pokretu vidio zauzimanje za suživot dotad zaraćenih naroda, odnosno suvremenim načinom rečeno, nadvladavanje nacionalizama. Spoj socijalnih i nacionalnih motiva zbog kojih se osjeća blizak novom poretku izrazio je ovako: »Današnji socijalni pokret, koji tako voli naziv komunizma sadrži mnogo maksima iz Kristova evanđelja o bratskoj ljubavi između ljudi i naroda o pravdi i rasnoj ravnopravnosti, i baš za to mi se ne čudimo da je silni magnetizam za potlačene ljude i narode i tako će ostati dokle se ne ostvari u svijetu i svakom narodu bolji poredak nego je bio onaj feudalni i onaj kapitalizam. Bolje postupaju komunisti, više kao milosrdni Samaritanci, nego oni što potiču križarske ratove« (str. 223–224).

Prema ubijenim svećenicima u ratu i poraću Rittig nije ostavio tragova o vlastitoj samilosti ili barem o sumnji u razloge koje su komunističke vlasti navodile za njihova smaknuća. Autorica smatra da navedeno čini »možda najkontroverzniji« aspekt njegova djelovanja. Za razliku od toga, prema onima koji traže pomilovanje nakon 1945. on pokazuje dobrohotnost i poduzima korake kako bi im pomogao. U znatnom broju slučajeva njegova je pomoć djelotvorna, od čega koristi nisu imali samo brojni pojedinci, svećenici i redovnici nego i crkvene ustanove poput Malog i Velikog sjemeništa u Zagrebu (str. 274–275). No to se odnosi samo na domaće svećenike jer je prema onima koji su napustili zemlju bio vrlo kritičan, posebice prema Krunoslavu Draganoviću. Negativno ocjenjuje i djelovanje nuncija Josepha P. Hurleya, u čemu prepoznaje američku politiku. Činjenica da u nekim pitanjima, poput izbacivanja KBF-a sa Sveučilišta i vjeronauka iz škola 1952., nije uspio ništa učiniti bez obzira na korespondenciju s najvišim instancama, uključujući i Tita, ukazuje ne samo na to da je njegova moć bila ograničena nego i na izvjesnu Rittigovu naivnost (str. 280), o kojoj svjedoče i neki njegovi suvremenici.

Nakon razdoblja komunističkog režima, u čijem je nedemokratskom okruženju historiografiji bio zapriječen objektivan sud o Crkvi tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, uslijedilo je razdoblje koje omogućuje istraživanje i objavljivanje radova i o žrtvama toga režima. Demokratske okolnosti međutim nisu uvijek rezultirale produkcijom objektivnih povijesnih prikaza. S ovom studijom stječe se dojam o složenijim razlikama unutar Katoličke crkve u njezinu odnosu na temeljne ideološke i hrvatske nacionalne prijepore tijekom 20. stoljeća, koje valja uzimati u obzir u formuliranju budućih historiografskih sudova. Riječ je o iznošenju na vidjelo života i rada onih katoličkih svećenika koje možemo smjestiti u lijevo krilo Hrvatskoga katoličkog pokreta, koji će iz tih predratnih temelja prema komunističkom režimu nakon 1945. zastupati pomirljivije stavove od dominantne struje u episkopatu. Naime, historiografija često prešućuje da je u prvoj polovici 20. stoljeća postojalo, premda malobrojno, i lijevo krilo hrvatskog katoličanstva. Nakon ove monografije čitatelju se nameće pitanje bi li Crkva u nas pretrpjela manje represije nakon 1945. da je bilo više sluha za lijeve ideje koje su, po uzoru na Slovence, gajili i neki hrvatski svećenici, odnosno bi li potonji u tom slučaju mogli snažnije i bolje utjecati na odnose Crkve i komunističke države? Takvo je pitanje legitimno, ali se historiografija ne oslanja na hipoteze, već nastoji objasniti kako se i zašto djelovalo.

Iz ove monografije proizlazi da su na Rittigovoj lijevoj liniji bili svećenici Božo Milano-
vić iz Istre, Franjo Didović iz Slavonije, Anđelko Buratović iz Dalmacije, Jože Lampert
iz Slovenije itd. Ti su svećenici ne samo u političkim nego i u kulturnim i šire vjerskim
pitanjima, poput emancipacije žene ili svećenika radnika, zastupali znatno otvorenije sta-
vove od dominantne struje u tadašnjem hrvatskom katoličanstvu, koju danas uobičajamo
nazivati predkoncilskom, ne samo u kronološkom nego i u teološkom smislu.

Autorica opravdano daje prostor Rittigovoj polemici s talijanskim crkvenim krugovima,
posebice onima oko biskupa Antonia Santina u Trstu, koji su tih godina početka Hladnog
rata bili dominantni i u vatikanskoj politici spram Jugoslavije, uključujući i odnos vrhovne
crkvene vlasti prema slovenskim i hrvatskim katolicima. Naime, preduvjet objektivnom
sagledavanju odnosa Beograd – Rim koncem četrdesetih i početkom pedesetih godina ne
može se dati bez poznavanja politike Svete Stolice prema Hrvatima i Slovencima koja je u
prvom polovici 20. stoljeća nesumnjivo bila naklonjenija talijanskim interesima.

Posebno je pitanje Rittigovo kulturno djelovanje, u kojem valja istaknuti osnutak Starosla-
venskog instituta u Zagrebu. Osigurao mu je prostor i sredstva te okupio vrsne stručnjake,
zbog čega je ustanova nosila njegovo ime do 1991. godine, kada je uklonjeno iz službena
naziva.

Rasprava o dramatičnim stranicama povijesti koje je naša Crkva proživjela u 20. stoljeću
ostaje i dalje otvorena. Publiciranjem ove studije čitatelju se predložuje djelovanje najista-
knutijeg među onim katoličkim svećenicima koji su najprije pristupili partizanima, da bi
nakon rata bili naklonjeniji suradnji s komunističkim režimom od ostatka Crkve. Na taj
način autorica daje vrijedan prilog nadvladavanju svojevršne *damnatio memoriae* koja
prati Rittiga u suvremenom hrvatskom katoličanstvu.

Odnos prema ovoj monografiji ovisi, uvjereni smo, i o poimanju uloge povjesničara, od-
nosno crkvenog povjesničara. Historiografija je utoliko ispunila svoj cilj ukoliko je iz
arhivskih vrela čitatelju predložila činjenice o tome kako se postupalo, odnosno s kojim
motivacijama i uvjerenjima. Autorica je uz obilje vrela uspjela izgraditi sustavnu Rittigo-
vu biografiju koja će biti nezaobilazno štivo u izricanju budućih historiografskih sudova.

Nije riječ se o tome da se od povjesničara traži izricanje moralnog suda. Naime, nije pr-
votna zadaća povijesne znanosti odrediti što je trebalo učiniti ili da li se moglo djelovati
drukčije, već iznijeti na vidjelo vrela analizirajući zašto se na opisan način postupalo. Bilo
da će prema ovoj studiji biti naklonjeni ili će je odbacivati, smatramo da će se povjesničari
ovoj monografiji vraćati jer u njoj izneseni podatci nadilaze okvire životopisa i sudbine
jednog svećenika.

Marko Medved